

нагажда картини от движението на литературата.

От една литературна история ние искаме да ни даде процесът, в който са се създали художествените ценности. Когато се напише, тя няма да представлява сборник от биографии или монографии за отделни писатели. Тя трябва да ни покаже литературното движение, литературните борби, оня кипнеж, чийто плод са художествените творения. И ето, когато се обглежда литературният процес, става ясно, че дълбоко на дъното на литературните борби стоят също така откритите от Маркс и Енгелс закони за класовата борба, изявени, разбира се, много сложно, не пряко, а в трудно обясними и безкрайно разнообразни форми. От марксистическа гледна точка литературният процес е една далечна и често пъти твърде различна от оригинала си проекция на класовата борба. Взаимоотношенията са така преплетени, че те се проявяват в тъй наречените две линии също с безброй противоречия — и външни, и вътрешни (вътре във всяка линия). Извънредно трудно е за литературния историк да разплете тия противоречия в пътя

на националната литература. И тук му е мястото да се подчертае, че Георги Цанев има верен поглед върху развой на българската литература като цяло. Опитът му да разграничи „двете линии“ в нашето литературно развитие се е оказал сполучлив. Сполучливо е представена и борбата между тия линии, в която борба се създадоха най-изтъкнатите наши писатели и се родиха големите произведения на българската литература.

В последното издание на книгата си Георги Цанев е уточнил своята периодизация. Очертаният в студията литературен процес си остава същият — уедрени са само някои от периодите. И когато четеш този негов труд, неволно се уверяваш, че Георги Цанев има сили не само да периодизира историята на българската литература, но и да я напише! В този смисъл може да се каже, че неговите читатели очакват с повишен интерес останалите страници от „Страниците...“. Те ще ни помогнат да опознаем още по-добре литературното си минало, ще ни разкрият нови богатства в родната класика, ще ни научат как да станем още по-добри наследници на наследството.

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ

КАРАВЕЛОВ В НЕВЯРНА СВЕТИНА *

Михаил Димитров има несъмнени заслуги като изследовател на българското Възраждане и по-специално като познавач на революционното дело, идеологията и творчеството на Христо Ботев. Неговите трудове за Христо Ботев имат характер на принос в българската наука.

През последните четири години българските истории на обществената мисъл направиха много за усвояването, изучаването и оценката на творчеството на великия народен деец Любен Каравелов. Известно е, че недостатъчното познаване на това творчество водеше до неточна и тясна характеристика на възгледите му. Излизането на „Избрани съчинения“ в три тома (1954—1956 г.), където за първи път е представена публицистиката и литературната критика на Каравелов, изследванията на Г. Караславов, проф. А. Бурмов, проф. П. Златарев, проф. Н. Кондарев, Цв. Минков, Илия Конев спомогнаха до голяма степен да се определи правилно истори-

ческата роля и действителните идеали на бележития писател и борец.

Характеристиката на идейните възгледи на Л. Каравелов е сложна задача, тъй като не само нямаше научно издание на съчиненията му, но и голяма част от неговото наследство си остава тайна за изследователя, защото не са изучени и ръкописният фонд, и онова, което е било публикувано в изданията от 60—70-те години. Затова е напълно понятен интересът към неотдавна излезлия сборник със статии и бележки на българския публицист, печатани за пръв път в руския, българския и сръбския печат през 1860—1869 г. до издаването на „Свобода“ и на неговите писма от 1857 — 1878 година. Публикуването на всички тези статии и писма на един от най-крупните представители на епохата от навечерието на Освобождението е не само ценен принос в каравеловедението, но и важен източник за разбиране на редица въпроси от българската и сръбската действителност през 60—70-те години.

Значителна част от статиите, включени в книгата, са подписани от автора или пък тяхната принадлежност не буди съмнение

* Публицистиката на Любен Каравелов (1860—1869). Издирил и подготвил за печат Михаил Димитров. София, 1958. Издание на Българската академия на науките, 687 стр.

тъй като по-късно Л. Каравелов в една или друга форма е признал своето авторство. Но в книгата има и такива статии и кореспонденции, които са въведени от съставителя въз основа на текстологичен анализ, защото не са подписани от автора. Подобна работа извърши съветският историк проф. С. А. Никитин¹, който стигна до извода, че в 1867—1868 г. в „Голос“ и „Руские ведомости“ Л. Каравелов е печатал кореспонденции, означавайки местонахождението на автора с различни точки на Балканския полуостров, като част от кореспонденциите в „Голос“ са подписани с „Софиянчанин“, „Балкански родолюбец“, SLS; по-голямата част от бележките в „Голос“ и всички бележки в „Руские ведомости“ са се печатали без подпис. Според мнението на С. А. Никитин писмата в „Руские ведомости“, отбелязани като протест от Константинопол, не принадлежат на Каравелов (посоч. съчинение, стр. 119). Той посочи също, че кореспонденциите на Каравелов в „Голос“ и „Руские ведомости“ не са еднородни в стилно отношение поради това, че редакторът на втория вестник е подлагал целия материал в „Р. В.“ на нивелираща обработка. Доказателствата на С. А. Никитин дават възможност да се признае, че Каравелов е бил авторът на кореспонденциите, за които се говори. Обаче трябва да се направи специален анализ на тези бележки, за да можем да смятаме Каравелов отговорен за едни или други обобщаващи положения или политически идеи в тях. Не е тайна, че в редакциите на буржоазните вестници и по-рано и сега материалите на кореспондентите се подлагат на изменения в угодния на редактора дух. С това по-специално се обяснява и причината, задето авторът не е подписвал кореспонденциите с името си. Ясно е, че Каравелов е сътрудничил в руския печат, защото последният му е предоставял широка трибуна, от която той е могъл да информира руската общественост за положението на южните славяни и да изразява възгледите си дотолкова, доколкото е успявал да ги прокара в писмата си, адресирани до руски вестници. Това го е карало да се помирява с неизбежната „обработка“. Разбира се, съвременният изследовател трябва да вземе предвид горното обстоятелство.

За съжаление М. Димитров, увлечен от представите си за славянофилството на Л. Каравелов, не само не взема предвид особеностите на литературната му дейност като кореспондент, но е включил в рецензираната книга голям брой статии, които нямат никакво отношение към българския

публицист, а са чужди и враждебни на неговите възгледи и убеждения. В стремежа си да докаже идейната близост на Каравелов със славянофилите, М. Димитров му приписва шест статии в аксаковския вестник „Ден“ в 1861, 1863 и 1864 година. Михаил Димитров не се смуцава от факта, че статията на Л. Каравелов във вестник „Руска реч“, бр. 1 от 1862 г. „По повод на славянския отдел във вестник „Ден“ дава рязко отрицателна оценка на славянофилската насока на този вестник. Същото нещо той е изразил и в статията си „Българска книжнина“ (в „Българска пчела“, бр. 3—6, 1864 г.)². Нещо повече — в писмата си до Е. П. Ковалевски през август и октомври 1863 г., изброявайки усърдно своите статии и органите на руския печат, в които са печатани, Каравелов не назовава нито споменатите статии в „Ден“ (макар че четири от тях са били вече отпечатани), нито самия вестник.³ Едва ли той би се стеснявал да посочи сътрудничеството си в този вестник в лицето на Аксаков, който неведнъж му е помагал. Самият М. Димитров дава в предговора си сведения, които е заимствувал от труда на проф. С. А. Никитин, че Е. П. Ковалевски е уредил предаването на славянския отдел в аксаковския вестник „Ден“.

Какви доказателства привежда М. Димитров в полза на своето твърдение за сътрудничеството на Каравелов в „Ден“? Той цитира писмото на българския публицист до Погодин от 29 февруари 1864 г., в което заявява, че „никъде, пред никого и никога не съм се отзовавал лошо за г. Аксаков, ако не се смята за такъв отзив приложената тук моя статия за „Ден“⁴. В това съставителят на книгата вижда основание за участието на Каравелов в органа на московските славянофили. Но самото писмо до Погодин, което е написано две години след статията в „Руска реч“ показва, че до Аксаков и Погодин са стигнали някакви неблагоприятни отзиви на Каравелов за първия, освен широко известната му статия.

А няколко месеца след писмото до Погодин, в статията си „Българска книжнина“ Каравелов дава рязък отзив за книгата на Р. Жинзифов, посочвайки я с насмешка: „Руската газета „Ден“ и нейният редактор полудял от радост, като видял г. Жинзифовите стихотворения и нарича ги пр е к р а с н и . . . сякой може да хвали това, щото му се харесва, и г. Аксаков похвали г. Жинзифов. Сякой поет си има свое об-

¹ Публицистиката на Любен Каравелов, стр. 82—84, 119.

² Пак там, стр. 573—574.

³ Публицистиката на Любен Каравелов, стр. 576. Уместно е да отбележим, че М. Димитров в бележките си на стр. 74 е изложил по свой начин думите на Каравелов: „Никога той не е имал нищо против Ив. Аксаков“.

⁴ Виж С. А. Никитин, „Южнославянские связи русской периодической печати 60-х годов XIX века“. Ученые записки Института славяноведения, т. VI, 1952 г.

щество, а сякоє общество свой поет, защо и славянофилското московско общество да не направи г. Жинзифов свой поет? Хората държат магарето да го яздат, а кравите го направили гайдурджия“ (стр. 118—119).¹

Как се е отнесъл Каравелов към славянофилите въобще и по-специално към Аксаков виждаме от неговото знаменито „Обяснение“ (1862 г.), което съставителят кой знае защо не е пожелал да включи в книгата си. А „Обяснението“ принадлежи безспорно на Каравелов, подписано е от него, и като документ, който не е претърпял редакционни поправки, изразява точно възгледите на автора. В него Л. Каравелов пише: „Ние сметнахме за свой свещен дълг да протестираме против учението на славянофилите, които имат много малко общо с южното славянство“.²

Цитираното по-горе ни позволява да направим извода за дълбоките идейни различия между славянофилите и Каравелов още през московския период на живота му. Тези различия доведоха до отдръпването на Каравелов от кръжока на московските българи-славянофили, които участваха в „Ден“. Ето защо ние смятаме за необосновано твърдението на М. Димитров за сътрудничеството на българския публицист във вестника на Аксаков.

Да разгледаме съображенията на съставителя, които са го накарали да включи отделни статии от „Ден“. В бр. 2 на този вестник от 1861 г., е напечатана анонимна бележка, в която се описват опитите на езуитите да разпространят унията в България. Авторът на бележката е цитирал призива на „Цариградски вестник“: „Българи и гърци, бийте тези народни прелъстителни. Бог ще ви прости прегрешението, защото то е извършено от вас в името на вярата, в името на най-драгоценното от всичко, което имате“ и по-нататък продължавал: „Колкото и диво да звучат тези кръвожадни внушения, колкото и да противоречат те на духа на християнството въобще и на православните предания по-специално, те са важни, защото характеризират взаимните отношения между католици и православни в България. Ние разбираме напълно и споделяме негодуванието на българския вестник. Но грубата сила е най-надеждната опора по отношение на „духовната съблазън“ и ние бихме посъветвали българите да намерят други, по-

мирни и по-верни средства за противодействие“ (стр. 73—74).¹

Как могат да се съчетаят тези редове, приписвани на Каравелов, с критическите му бележки по адрес на същите редове: „Втори брой (има се предвид вестник „Ден“ от 1861 г. Л. Е.) е излязъл вече с новини, бележки, разсъждения, съвети... Тук се е появил и българин с невероятната и странна новина, че в тази минута българите имат честта да вървят ръка за ръка с гърците и че тези нови приятели са тръгнали против униатите „с юмруци и тояги“. Г. Аксаков дава към това бележка, че за образованите хора е неприлично да се бият с тояги и юмруци, но че това е простително за защитниците на своята вяра“ и по-нататък: „а за учудване е, че тези продажни новини за симпатията на българите към гърците се посрещат с радост в Москва и се появяват тържествено в славянския отдел на „Ден“ (стр. 81).

Не по-добре е аргументирана и принадлежността на другите пет статии в „Ден“. В едни случаи се използва такова важно доказателство, че псевдонимът „Българин“ или „Южен славянин“ е употребяван след няколко години от Каравелов в българския или сръбския печат като че ли той не е бил употребяван освен от Каравелов и от много българи и сърби. При това не се взема под внимание, че бележката, подписана с „Българин“, има подзаглавие „Писмо на един от учащите се в Москва българи до редактора“, а в 1863 г. никой не е смятал Каравелов за учащ се, пък и той не е бил такъв през тази година.

Понякога съставителят дава и следната мотивировка (под линия): „Вероятно и некрологът за Филаретов е написан от Каравелов“ (стр. 110). Но по този начин може да се включи която и да е статия в който и да е сборник. Думата „вероятно“ не е доказателство, още повече при такъв важен въпрос, като сътрудничеството на публициста във вестника, против насоката на който той се е изказвал.

М. Димитров е направил от Каравелов автор на тринадесет уводни статии в „Голос“ през 1865, 1866 и 1867 години. „Голос“ е бил орган, близък до министерството на външните работи. През посоченото време балканската политика на Русия е била в центъра на вниманието не само на руския, но и на европейския печат. Написването на уводни статии е било работа на хора, които са определяли насоката на вестника и са били влиятелни в политическите кръгове. Уводните статии на „Голос“ свидетелствуват, че са били писани от хора, информирани от източниците на

¹ Тук и по-нататък в скобите се посочва страницата на рецензираната книга.

² Цит. по Илия Конев. Към въпроса за влиянието на руската обществена мисъл от 60-те години на XIX в. върху Любен Каравелов. Известия на Института за българска литература, кн. VI, стр. 207, София, 1958 г.

¹ Този текст е даден в статията на в. „Ден“ на руски език. Даваме го в превод на български.

МИД-а¹. Дори в наше време, когато средствата за съобщение далеч превъзхождат онези, с които са разполагали вестниците преди сто години, уводните статии се пишат в редакциите, а не от кореспондентите, които се намират на хиляди километри от тях.

Не бива да се забравя, че Каравелов е бил обикновен сътрудник на „Голос“ и то без да владее напълно руския литературен език. По своето обществено положение в Русия той е бил беден литератор, различен, който не се е движел сред аристократичните кръгове на руското общество; а съставителят го изобразява като близък човек на руския посланик в Турция граф Игнатиев, при което последният дори му съобщава сведения за тайни договори между държавите (вж. бел. към стр. 149).

Защо му е трябвало на М. Димитров да преувеличава значението на Каравелов в „Голос“? Разбира се, за да го направи отговорен за политическата ориентация на вестника, за да го представи като проповедник на панславизма. А на М. Димитров без съмнение са известни отрицателните изказвания на Л. Каравелов (когато е могъл свободно да изрази мислите си) по адрес на редакторите на „Московские ведомости“ и „Голос“, с които иска да го обедини идейно М. Димитров. Той е писал: „г-н Катков и г-н Краевски са хора съмнителни и станали са народни и славяни само за интерес“ и по-нататък: „Но както и да е, а „Голос“ не е в състояние да разбере какви са нашите стремления и мисли, че ние сме още голи пилета, които не могат да живеят без квачка. За какво ни е славянска монархия, когато и в нея биат, както и в Турция“.²

В уводната статия на брой 173 от „Голос“, датирана както винаги с предния ден „Санктпетербург, 24 юни 1867“ авторът, защитавайки литературния панславизъм, твърди, че в бр. 164 „ние без заобикалки казахме кое от славянските наречия трябва да бъде признато от този обединяващ славянски орган, а именно признахме руския език“ (стр. 254). От излизането на бр. 164 и даването в набор на бр. 173 има 9 дни; излиза, че през тези 9 дни бр. 164 е пристигнал в Белград, Каравелов там е успял да напише голяма уводна статия, тя е била доставена в Петербург и незабавно отишла в набор. И всичко това за 9 дни. Ако пък съпоставим датите на отпечатване на кореспонденциите от Белград с датите, посочени при тяхното изпращане, получават се обикновено не по-малко от 11—12 дни (в една посока!).

¹ МИД — Министерство иностранных дел (б. р.).

² „С в о б о д а“, бр. 1—1871, цит. от книгата на Никола Кондарев „Идеологията на Любен Каравелов“. София, 1957 г., стр. 46.

А сега за същността на статията. Нито в един от своите литературни трудове, написани в Русия и в други страни, Каравелов не е заявявал, че руският език трябва да стане общославянски език и затова не може да се посочи аналогично изказване от безспорните произведения на писателя. Няма никакви основания да му се приписват чужди идеи.

В същата уводна статия се проповядва преселване на славяните в Русия и по-специално в „богатия и незаселен“ Приамурски край (стр. 256—257). Трудно е да се съгласува този призив със страстния протест на Любен Каравелов против пропагандата на И. Аксаков и Р. Жинзифов за преселване на българите в Русия. „Душата на българския народ, — писа Каравелов, — го боли за родната земя, те мислят как да я спасят, а славянският отдел на „Ден“ вместо това предлага нежно на българите безплатна квартира до Никитските врати. . . Ние не говорим дали това отговаря на никакви народни тенденции, но просто има ли тук поне капка смисъл?“ (стр. 84).

На Каравелов е приписана уводната статия от брой 63 на в. „Голос“ — 1867 г., в която се казва следното за младите сърби: „но всички се връщаха от Русия с обич към Русия, особено ако бяха попадали в кръжока на „лишените“ от ум, сляпо щастие и политически усет“: (стр. 184) и по-нататък се развива полемика с известните думи на Некрасов, станали лозунг за революционната младеж: „Народът разбира едно — незаконността на турските претенции и по този въпрос може само да се сбlijим с народа, народът разбира още своята нравствена, органична връзка с Русия и с народа и по този въпрос биха могли да се сбlijат сърбите и техните радикали. Обаче радикалите и „паразитите“, просто не искат и да чуят за това и, разбира се, няма да спечелят много. Можеха да спечелят революция, избиване, но съвременното развитие на обществото мина вече оня период на наивност, когато вярваше на най-гръмките парадокси в революционната стилистика, че само онова дело е трайно, което е изцапано с човешка кръв, само онова здание е здраво, в цимента на което е вляна кръв“ (стр. 185).

Такава статия не е могъл да напише човек, свързан в Русия и в чужбина с руското нелегално революционно движение, човек, който е произнасял имената на Белински и Чернишевски с благоговение, авторът на коментарите към „Неофит“ от Шевченко, председателят на БРЦК, редакторът на „Свобода“ и „Независимост“.

Понеже горните съображения са неубедителни за съставителя, нищо не му пречи в случая да обясни по какъв начин Кара-

велов успява в уводната статия на бр. 63 да цитира материал от бр. 56. Как да се обясни, че бр. 56 е успял да пристигне в Белград, там Каравелов го е прочел, написал и изпратил уводна статия за бр. 63, която е била получена в навечерието на излизането на вестника и всички тези събития стават за 6 дни. Невероятни чудеса!

Защо са потрябвали такива чудеса на съставителя става ясно от бележката му за уводната статия на „Голос“, бр. 63. Той твърди, че Каравелов се е изказал тук против революционните методи за разрешаване на политическите и социалните въпроси. Разбира се, с помощта на уводните статии на Катков и Краевски не е трудно да се докаже тяхната реакционност, панславизъм и религиозност, но какво общо има с това Каравелов? И най-после къде е обещания от съставителя текстологичен анализ? Всеки читател, който разполага с трите тома на Каравелов, издадени в 1954—1956 г., е в състояние да посочи десетки извадки от неговите публицистични и художествени произведения, в които Каравелов зове към революционна борба против националното и социално поробване. Но изглежда, че това, което е известно и на учениците, може да бъде отричано от почтен учен, увлечен от предвзети идеи.

Със същия начин на отбиране се обяснява и появата на уводната статия от в. „Отечество“ (бр. 1/25 юли 1869) в книгата. В нея се твърди: „Ние не ще м да погрешим, ако кажем, че просвещението води след себе си политическа свобода, а не политическата свобода просвещение“ (разр. а., стр. 513).

Може ли да се приписват тези редове на Л. Каравелов, щом като той казва, че това не е негова програма¹, ако той скъсва с хората, които съчиняват тази програма, ако той провъзгласява за свое политическо кредо съвсем противоположни принципи в бр. 1 на „Свобода“: „Ако българите да бяха образовани, то не щяха да търпят да ги газят такива цигани, каквито са турците; а да бъдат тия образовани, то по-напред трябва да бъдат свободни“.² И въпреки всичко изцяло чуждата и враждебна на възгледите на Каравелов статия се включва в сборника на неговата публицистика, а съставителят ни пояснява любезно, че „авторът защитава просветителството като средство за разрешаване националния български въпрос...“ (стр. 513).

Понякога съставителят, за да установи авторството, използва съпоставянето на

отделни статии. Така например уводната статия на в. „Голос“, бр. 264/1865 г. се смята за Каравелова, защото съдържа фразата „с пълна увереност, можем да кажем, че нито един народ в Турция не търпи такива ужасни притеснения от турците, както българите“ (стр. 132). Съставителят посочва, че „тази мисъл е прокарана на много места във вестниците „Свобода“ и „Независимост“. „Ако има на света такава една народност, която е достойна по размерите на нещастията и теглилата и нравствено и веществено — за нашата бедна българска народност“ (в. „Свобода“ бр. 17).

Като оставим настрана, че посочените цитати далеч не съвпадат, фраза като тази в „Голос“ може да се намери в който и да е руски вестник, когато се засяга положението на българите в Турция, тъй като това е било такава безспорна истина, както $2 + 2 = 4$. Ето защо такива фрази не дават материал за решаване на въпроса за авторството.

Уводната статия на в. „Голос“, бр. 230 — 1866 г. е зачислена в актива на българския публицист, поради съдържащия се в нея израз „... в Русия незабравимия руски деец Юрий Венелин тури здравата основа на възраждането на българската народност“ (стр. 143). Съставителят сравнява този израз с думите от в. „Свобода“, бр. 19: „Юрий Венелин, без никакво съмнение, е първи, който със своята история „Древние и нынешние болгары“ научи българинът да цени своето име и да се гордее със своята достойна за уважение народност“ (стр. 147).

Обаче тези две фрази не съвпадат, а изразеното в тях уважение към Венелин не може да бъде обявено за присъщо само на Каравелов. Всеки случай това не е аргумент за утвърждаване на авторството.

Впрочем съставителят решава понякога сложния въпрос с още по-прости доказателства. Така например за уводната статия на в. „Голос“, бр. 56/1867 г. той пише: „Впрочем, за авторството на Каравелов говори преди всичко духът на тия статии“ (стр. 174).

Догадката играе голяма роля в доказателствата на М. Димитров, към нея той прибегва често и с желание. През май 1867 г. Каравелов изпратил на някой си Александър Иванович писмо, в което посочвал, че неговият букурещки кореспондент моли да се благодари на редактора на в. „Голос“ за някои уводни статии, посветени на южните славяни. На това основание М. Димитров обявява Л. Каравелов за автор на тези статии (всъщност неизвестно кои!, стр. 579).

В състава на книгата, наречена публицистиката на Каравелов, са поместени без

¹ Виж „Обявление“, стр. 512—513, „Аз ли съм фалшив или издателите на „Отечество“, стр. 542, 545.

² Любен Каравелов. Избрани произведения, т. 3, София, 1956, стр. 430.

всякакво основание от 120 материала — 13 уводни статии на в. „Голос“, 6 статии на в. „Ден“, 3 константинополски кореспонденции в „Руские ведомости“, статията „Сърбия и европейското равновесие“ от „Московски ведомости“, уводна статия от в. „Отечество“. Не е изключено, че по-нататъшните издирвания и текстологичен анализ ще ни позволят да установим по-определено и авторската принадлежност на много анонимни кореспонденции (да не се смесват с уводни статии!) във в. „Голос“ и „Руские ведомости“, и най-главното да се уточни кое от тях принадлежи на Каравелов и кое на неговите редактори от редакциите на посочените вестници.

Ще се спра на своеобразните методи на работата на съставителя, които не отговарят на едно сериозно научно издание. Всички уводни статии на в. „Голос“ имат заглавия, посочени в съдържанието на броя. Михаил Димитров ги дава обикновено без заглавие, а в отделни случаи им слага свои произволни названия; така е постъпил той с уводните статии на в. „Голос“ (бр. 230 от 1866 г., бр. бр. 61, 130, 192 от 1867 г.). Някои статии са поместени без началото, а някои без края. Така например от редакционната статия „Сърбия и европейското равновесие“ („Московски ведомости“, бр. 152 от 1862 г.) в книгата отсъствува 1/3 от статията. От уводната статия на в. „Голос“ — бр. 56/1867 г. отсъствуват трите последни пасажа, при което съставителят я смята за статия от бр. 35! На стр. 187 той дори съобщава в особена бележка, че уводната статия на бр. 56 той не е получил. От уводната статия на в. „Голос“, бр. 191 няма началото и тя не е посочена като редакционна. Статията „Турските гърци и турските славяни“ от в. „Голос“, бр. 130/1867 г. се състои от 5 вестникарски колони, а в книгата са дадени само двете последни колони. Така постъпва М. Димитров не само с анонимните произведения, но и с изключително важния труд на Л. Каравелов „Вук Караджич“. Той го възпроизвежда по „филологическите записки“ (Воронеж, 1867 г.), а в пълен вид тази статия се е появила в книгата на Любен Каравелов „Страници от книгата за страданието на българското племе“ (Москва, 1868 г., второто издание — Москва 1878 г.). Изчезнал е краят на статията — две големи страници.

В отделни случаи съставителят не отбелязва нито броят на вестника, нито датата на публикуването на статията, а понякога посочва друг брой. Кореспонденцията на в. „Голос“ от 23 март 1867 г., изпратена от Зимнич, е посочена в бр. 3 (стр. 167—169), а в действителност тя е напечатана в бр. 99. Кореспонденцията от Белград в бр. 99 е подписана с латинската буква S,

а съставителят поставя допълнително в скоби — Стойчев.

Не са на нужната висота и коментарите към статиите и писмата. Изключително значение има писмото на Л. Каравелов до И. А. Зиновиев, написано през октомври 1873 г., според съставителя с участието на Христо Ботев. Съдейки по всичко, писмото е писано с цел да се узнае с какви данни разполага царската полиция за връзките на Каравелов с революционните нелегални организации. Каравелов отрича тези връзки и едновременно се опитва доколкото е имал възможност да оправдае И. Г. Прыжов, като го представи за случаен съучастник на Нечаев, а може би и дори жертва на последния. В това писмо Каравелов нарочно бърка дати и факти, доказва, че той дори не е познавал Нечаев. Иначе той не е могъл да пише на Зиновиев, но М. Димитров, разбира се, познава трудовете на В. Богучарски,¹ Евгени Волков², Иван Миховски³ и най-после на Георги Бакалов⁴, в които се говори и за личното общуване на Нечаев с Каравелов, и за тяхната кореспонденция. Известно е, че на процеса на нечаевци неведнъж се е споменавало името на Каравелов, който е изпратил Нечаев със своя записка до близкия приятел И. Г. Прыжов. Вместо да съобщи на читателя истинските сведения, М. Димитров е снабдил писмото със следната характеристика: „Отхвърля подозрението за съчувствие на превратни (революционни) идеи и за връзки с руски революционери“. Отношението му към социализма. На какво е посветил живота си. Не иска да бъде неблагодарен на руското правителство“ (стр. 607). Обаче в писмото на Каравелов няма нито една дума за неговото отношение към социализма и няма угоднически думи, които му е приписал Михаил Димитров, че той не иска да бъде неблагодарен на руското правителство. От къде е взел всичко това съставителят на книгата? Отговорът е един — това е същата догадка, която неведнъж се среща в разглежданата книга.

Не можем да се съгласим с представите на Михаил Димитров за прогресивната руска младеж. В споменатата бележка към уводната статия на в. „Голос“, бр. 63, съставителят пише: „Кого разбира авторът под „лишени“ от ум, сляпо щастие и политически усет“? От това, което следва по-долу, се вижда, че той има предвид

¹ В. Богучарский. Активное народничество 70-х годов, М., 1912, стр. 29—31.

² Е. В. Волков, Хр. Ботев. Сб. Бълг. Ак. на науките, кн. XV, 1921, стр. 118—120.

³ Иван Миховски. Сергей Нечаев и Любен Каравелов, Борба, г. II, кн. 20, София, 1920 г.

⁴ Г. Бакалов. Христо Ботев и Сергей Нечаев, „Летописи марксизма“, кн. IX—X, М—Л, 1929, стр. 11.

радикалната руска младеж, която не възпитавала любов към Русия у чужденците“ (стр. 187). В това обвиняваха революционната младеж само реакционерите. Тя обичаше горещо своята страна и своя народ и внушаваше тези чувства и на ония представители от славянските страни, които попадаха в нейните кръгове, какъвто беше Каравелов.

В коментарите има много бърканица и небрежност. За Егор Петрович Ковалевски се съобщава, че бил министър на просветата (стр. 572), а в действителност министър на просветата е бил Евграф Петрович Ковалевски през 1858—1861 г. За граф Н. П. Игнатиев във връзка с писмото на Каравелов до него през 1863 г. се посочва, че тогава той бил руски посланик в Цариград, а в същото време той е бил началник на Азиатския департамент в Министерството на външните работи (стр. 576). Комично звучи справка към бележката за в. „Московски ведомости“ (бр. 45—1867 г.), в която се сочи че хърватската

правителствена канцелария ще бъде управлявана от Е. Иелачич. В коментара се разказва, че Иелачич Йосиф е роден в 1801 г., а е умрял в 1854 г., проявил се е при потушаването на унгарското въстание, а след това е бил губернатор (бан) на Хърватия. Да не би да е възкръснал той 13 години след смъртта си, за да получи понижение в длъжността си? Уместно е да се каже, че Йосиф Иелачич, за който става дума, е умрял не в 1854 г., а в 1859 година.

Досадно е, че полезната и ценна книга, поради предвзетостта в съжденията и небрежността при съставянето, е толкова пострадала. Досадно е и това, че тя нанася вреда, създавайки у неопитния читател неправилна представа за великия син на българския народ, достоен за дълбоко уважение и признателност от страна на потомците. Досадно е най-сетне, че това е извършено от учен, когото уважаваме за неговите трудове върху Възраждането.

Л. ЕРИХОНОВ.

СЪЩЕСТВУВАЛ ЛИ Е ПОП БОГОМИЛ?

Богомилското движение е една от големите прояви на нашия народ в неговия исторически живот. Въпреки че научната литература върху него е извънредно богатата, все още ред важни въпроси из историята му остават за изследване и разрешаване. Всяко ново проучване в тази насока заслужава похвала, особено ако то изнася нови материали и съждения.

В центъра на научните изследвания досега съвсем естествено се е наоблягало върху самото учение на богомилите — главният стремеж е бил да се изяснят възможно по-пълно техните мирогледни идеи: религиозни, социални, политически. В миналото преобладаваха изследвания, които диреха и изтъкваха предимно религиозните схващания в богомилското учение, а се премълчаваха неговите социално-политически идеи. В най-ново време тази едностранчивост е отстранена. Сега богомилството се разглежда преди всичко като силно социално-политическо движение на българските селяни, водещи борба срещу своите притеснители — светските и духовните феодали.

При осветляване на твърде сложните проблеми, свързани с богомилството, някаква особена роля не играе липсата на сведения за неговия създател поп Богомил. Ценно е самото учение. Поради това в литературата за него е писано сравнително малко. Разбира се, наличието на едни или

други данни за поп Богомил би улеснило в известна степен по-правилното осветляване на някои страни в учението на богомилите.

На тоя въпрос в последно време се спира др. В. Сл. Киселков. Той написа специална статия „Съществувал ли е поп Богомил“.¹ Статията е ценна преди всичко с това, че дава повод в нашата наука да се подеме по-настойчива и системна работа по поставения въпрос — да се дирят нови материали за поп Богомил.

В тази своя статия другарят Киселков отрича съществуването на поп Богомил, привеждайки ред „аргументи“, за да докаже това. В началото на статията си той пише: „Под влияние на досегашните изследователи на богомилството допреди няколко години и ние поддържахме изтъкнатия общоприет възглед. Обаче откак се запознахме по-подробно с богомилското движение и с книжовните паметници, в които се говори за него, или които отразяват дуалистически, богомилски светоглед, ние се видяхме заставени да се откажем от казания възглед като погрешен и да дойдем до заключението: Козмовото известие за съществуването и за ролята на поп Богомил в епохата на цар Петър се отнася не

¹ Сп. „Исторически преглед“, XIV, 1958, кн. 2, стр. 57—67.